

ТЕОРІЯ ТА МЕТОДИКА УПРАВЛІННЯ ОСВІТОЮ

УДК 37.034

DOI 10.31494/2412-9208-2018-1-1-272-277

О. Ю. Пономарьова,

здобувач

(Київський університет Бориса Грінченка)

moshel70@ukr.net

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ВИХОВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ В СТАРШОКЛАСНИКІВ

Анотація

У статті розглянуто педагогічні умови виховання толерантності старшокласників. Розкрито сутність поняття “умова”. Окреслено різноманітні підходи науковців щодо педагогічних умов виховання толерантності школярів. Подано широкий спектр педагогічних умов виховання толерантності, орієнтованих на розвиток різних компонентів толерантності, оновлення різних форм учнівського самоврядування, розвиток навичок комунікації та співпраці учнівської молоді, а також спрямованих на розвиток міжособистісної толерантності. На основі узагальнених результатів дослідження виокремлено найбільш ефективні педагогічні умови щодо виховання толерантності у старшокласників.

Ключові слова: толерантність, умови, педагогічні умови, виховання толерантності.

Summary

The article deals with the pedagogical conditions for upbringing tolerance in senior school pupils. The essence of the concept “condition” is revealed. Different approaches by scientists on the pedagogical conditions for upbringing tolerance in senior school pupils are determined. A wide range of pedagogical conditions for upbringing tolerance and various components of tolerance are shown.

Given various forms of student’s self-management, which develop communication and cooperation skills for young personality.

Key words: pedagogical conditions, upbringing, tolerance, senior school pupils.

Постановка проблеми. Питання виховання толерантності молоді на сучасному етапі розвитку України має надзвичайну актуальність, адже саме зараз наша країна перебуває в активному процесі трансформації, проходить нелегкий шлях культурного й духовного відродження. Усе це ставить перед закладами середньої освіти певні вимоги щодо забезпечення високого рівня розвитку моральних якостей підростаючої особистості, серед яких однією з найважливіших є толерантність. Виховання толерантності старшокласників здійснюється в організованому навчально-виховному процесі, успішність якого залежить від створення педагогічних умов, шляхів та принципів їх упровадження.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблема толерантності, створення педагогічних умов і виховання була висвітлена в наукових працях Т. Авксентьевої, А. Алексюка, В. Андреева, І. Беха, І. Бойчук, О. Бражнич, С. Брунової, Л. Маслак, А. Найна, М. Нарійчука, С. Ожегова, О. Пехоти, П. Підкасистого, Г. Пономарьової, В. Тернопільської та ін. До проблеми окреслення педагогічних умов виховання толерантності у своїх роботах звертались О. Ашихміна, О. Брянцева, О. Волошина, Я. Довгополова,

П. Комогоров, О. Матвієнко, Т. Мельник, Н. Рогова, Ю. Тодорцева, Г. Шеламова та ін.

Метою статті є розгляд педагогічних умов виховання толерантності старшокласників.

Виклад матеріалу. Зазначимо, що різноманітні джерела різноаспектно розкривають сутність поняття “умова”, визначаючи її як “вимогу, що висувається однією із сторін; як усний або письмовий договір про що-небудь; правила, встановлені в будь-якій сфері життя, діяльності; обставини, за яких відбувається що-небудь” [4]; “обстановку, у якій здійснюється що-небудь; обставини, при яких відбувається що-небудь; обов’язкові обставини, передумови, що визначають, зумовлюють існування чого-небудь” [3]; “необхідну обставину, яка робить можливим здійснення, створення, утворення чого-небудь або сприяє чомусь” [10].

В енциклопедичному словнику поняття “умова” розглядається як “сукупність чинників, що впливають на кого-небудь, що-небудь; створюють середовище, в якому відбувається щось. Умова характеризує постійні чинники суспільного, побутового та іншого оточення” [12, с. 298, 625].

У “Великому тлумачному словнику сучасної української мови” “умова” визначається як вимога, що висувається однією із сторін; усний чи письмовий договір про що-небудь; правила, встановлені в будь-якій сфері життя, діяльності; обставина, яка уможливорює здійснення, створення чого-небудь або сприяє чомусь” [1, с. 1295].

Отже, можемо зазначити, що умова є чинником, завдяки якому виникає й існує річ або процес. Вона також є сукупністю форм, методів, прийомів, які впливають на процес виховання толерантності старшокласників.

Тож, І. Свириденко визначає педагогічні умови як обставини, що сприяють розвитку або гальмуванню навчально-виховного процесу, комплекс засобів, які створюються в навчальному закладі для ефективного здійснення освітнього процесу [11].

Водночас Л. Гринкруг зауважує, що впровадження принципу толерантності в діяльність учасників освітнього процесу передбачає організацію умов, які сприяють формуванню психологічних установок толерантної свідомості його учасників, надають можливість для особистого розвитку без будь-якої дискримінації; встановлюють відносини відкритості, уваги один до одного і солідарності, захищеність усіх учасників від різних джерел нетерпимості, насильства й відчуження [2, с. 69].

Підкреслимо, що однією з провідних рис, притаманною особистості, є саме толерантність [7; 13; 14; 15; 17; 18; 19; 20; 21], тоді як проблема формування навичок такої поведінки виявляється у формі діалектичної єдності кардинально протилежних категорій: схильність до критичних висловлювань (стриманість у негативних оцінках); скептицизм до інформації, що надходить із зовнішніх джерел (здатність сприйняти точку зору співбесідника); обстоювання власної думки (здатність погодитись з тим, хто наводить неспростовні конкретні докази).

Цікавим для нашого дослідження виявилось визначення та обґрунтування вітчизняними науковцями педагогічних умов, які підвищують та сприяють формуванню толерантності, а саме: оновлення навчальної інформації з психології толерантності; тренування та набуття аналітичних

умінь, конструювання і презентації способів розв'язання конфліктних педагогічних ситуацій засобами техніки вчителя-фасилітатора; створення ситуацій успіху; рух до демократизації шкільного життя, що, у свою чергу, сприятиме забезпеченню самостійності, утвердженню терпимості, підвищенню поваги до людей з іншою точкою зору; надання свободи вибору й усвідомлення відповідальності [14] завдяки оновленню форм шкільного самоврядування; зорієнтованість на особистісний підхід у вихованні; формування потреб в емоційному контакті з оточуючими.

Слід зазначити, що кожний автор визначає термін “педагогічні умови” залежно від завдань, що розв'язуються в конкретному дослідженні. Але загальним для всіх дефініцій є те, що умови, визначені авторами, спрямовані на вдосконалення управління взаємодією учасників педагогічного процесу при розв'язанні конкретних дидактичних завдань з виховання толерантності в учнів певної вікової категорії.

Отже, до педагогічних умов дослідниками та вченими були віднесені такі, які цілеспрямовано організовуються у виховному процесі загальноосвітніх навчальних закладів і забезпечують його ефективне функціонування. При цьому важливим аспектом виступає сукупність певних обставин, послідовність дій, що створюються у виховному процесі [6] та позитивно впливають на формування особистості.

Узагальнюючи вищевикладене, ми дійшли висновку, що *педагогічні умови – це комплекс необхідних обставин, які сприяють ефективному досягненню поставленої мети та реалізація яких сприятиме вирішенню окреслених нами завдань під час виховання толерантності старшокласників у процесі самоврядування.*

На основі аналізу науково-педагогічних досліджень нами було виділено такі педагогічні умови виховання толерантності в старшокласників: 1) *формування виховного середовища*, що активізує засвоєння учнями толерантності в особистісних взаєминах; 2) *забезпечення єдності знань*, мотиваційно-ціннісних суджень та практичних дій старшокласників щодо толерантності в особистісних взаєминах; 3) *розвиток самоврядування* для організації суб'єкт-суб'єктної взаємодії учнів, виявлення ними толерантності, розуміння суспільної та суб'єктивної необхідності й важливості дотримання толерантних норм у власній поведінці на основі взаєморозуміння та партнерської взаємодії; 4) *відбір педагогічно доцільних форм, методів, засобів виховання толерантності в особистісних взаєминах старшокласників*; 5) *навчально-методичне та організаційно-технічне забезпечення виховного процесу*; 6) *залучення учнів до розв'язання практичних моральних ситуацій*, які вимагали б від особистості прояву толерантності, ініціативи, самостійності та відповідальності; 7) *залучення юнаків і дівчат до колективного обговорення морально-етичних дилем [9], пов'язаних із виявленням толерантності в особистісних взаєминах в реальних життєвих ситуаціях*; 8) *використання групових форм виховної взаємодії, які забезпечують систематичну демонстрацію учнями толерантних вчинків, що перевищують їхній актуальний рівень морального розвитку*; 9) *застосування педагогічної підтримки старшокласників у моральному самовизначенні, вияві толерантності*; 9) *виховання юнаків і дівчат за індивідуально розробленим алгоритмом*; 10) *створення сприятливого соціально-психологічного клімату в учнівському*

середовищі; 11) формування в учнів позитивних мотиваційних установок на спілкування, взаємодію, необхідність виявлення толерантності в особистісних взаєминах.

Для визначення рівня значущості виділених педагогічних умов нами було запропоновано групі експертів, до якої входили класні керівники старших класів, визначити найбільш значущі умови виховання толерантності старшокласників на основі розробленого нами опитувальника, який дав змогу виокремити найбільш пріоритетні методом математичної статистики та визначення середньозваженої оцінки результатів вибору респондентів.

До таких умов ними було віднесено: 1) формування виховного середовища, що активізує засвоєння учнями толерантності в особистісних взаєминах; 2) розвиток самоврядування для організації суб'єкт-суб'єктної взаємодії учнів, виявлення ними толерантності, розуміння суспільної та суб'єктивної необхідності й важливості дотримання толерантних норм у власній поведінці на основі взаєморозуміння та партнерської взаємодії; 3) залучення учнів до розв'язання практичних моральних ситуацій, які вимагали б від особистості прояву толерантності, ініціативи, самостійності та відповідальності; 4) застосування педагогічної підтримки старшокласників у моральному самовизначенні, вияві толерантності, що свідчить про вибір респондентами найбільш значущих, на їх думку, умов виховання толерантності. На нашу думку, такий вибір зумовлений позицією педагогів, що в згуртованому учнівському середовищі, де панує взаємоприйняття один одного, взаємоповага, взаєморозуміння, взаємодопомога, щирість та відвертість, засвоєння юнаками й дівчатами толерантності відбувається шляхом стимулювання осмислення толерантності, а це можливо лише за умови створення відповідного виховного середовища.

Учнівське самоврядування в межах нашого дослідження розглядається як спрямованість на організацію суб'єкт-суб'єктної взаємодії його учасників. Ефективно організоване самоврядування створює для учнів простір для виявлення ними толерантності, відповідальності, надійності в особистісних взаєминах, розвиває вміння об'єктивно оцінювати як власні вчинки, так і інших людей, приймати думку за умови відмінності від власної, доходити компроміс задля позитивного результату спільної діяльності. Залучення учнів до розв'язання практичних моральних ситуацій, на думку вчителів, дасть змогу поглибити розуміння старшокласниками сутності толерантності особистості, механізмів її прояву; особливостей особистісних взаємин, усвідомити необхідність виявляти толерантність у повсякденному житті, формує в юнаків і дівчат внутрішнє переживання толерантності як особистісної цінності.

Педагогічна підтримка учнів у моральному самовизначенні, вияві вчинку (толерантності) сприяє створенню сприятливих умов для розвитку моральної свідомості юнаків і дівчат, формуванню здатності до самостійних дій і морального самовизначення. На нашу думку, цей пункт варто включити до формування виховного середовища, не виокремлюючи в окрему педагогічну умову.

Висновки. Таким чином, з огляду на теоретичне вивчення наукової літератури, аналіз результатів опитування респондентів, основними педагогічними умовами виховання толерантності старшокласників визначаємо: формування виховного середовища, що активізує прояв учнями толерантності в особистісних взаєминах; розвиток самоврядування на основі

партнерської взаємодії та залучення учнів до розв'язання практичних моральних ситуацій, які вимагали б від особистості розуміння нею необхідності прояву толерантності у взаєминах. Отже, **перспективними для подальших досліджень** ми вбачаємо вивчення шляхів виховання толерантності в процесі формування виховного середовища в умовах середнього закладу освіти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : Перун, 2001. – 1440 с.
2. Гринкруг Л. С. Принцип толерантности и критерии его реализации в деятельности участников образовательного процесса в вузе / Л. С. Гринкруг // *Фундаментальные исследования*. – 2008. – № 2. – С. 68–70.
3. Дьяченко М. И. Психологический словарь-справочник / М. И. Дьяченко, Л. А. Кандыбович. – Минск : Харвест, 2004. – 576 с.
4. Національна доктрина розвитку освіти: Затв. Указом Президента України від 27 квіт. 2002 р. № 347 // *Освіта*. – 2002. – 24 квітня – 1 травня (№ 26). – С. 2–4.
5. Петько Л.В. Виховний потенціал методу ситуаційного аналізу (“Case study” method) у формуванні професійно орієнтованого іншомовного навчального середовища в умовах університету / Л. В. Петько // *Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова. Серія 17. Теорія і практика навчання та виховання : зб. наук. пр. ; за ред. академіка В.І.Бондаря*. – К. : Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2015. – Вип. 27. – С. 133–140.
6. Петько Л.В. Особистість. Соціум. Навчальне Середовище / Л.В. Петько // *Гуманітарний вісник ДВНЗ “Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Г.С.Сковороди”*. Педагогіка. Психологія. Філософія : збірник наукових праць. – Переяслав-Хмельницький, 2014. – Вип. 35. – С. 101–109.
7. Петько Л.В. Філософсько-лінгвістичні ідеї розуміння міжлюдської комунікації у соціальному середовищі / Л.В. Петько // *Наукові записки Національного університету “Острозька академія”*. Серія “Філологічна” : зб. наук. праць / укл. І.В.Ковальчук, Л.М.Коцюк, С.М.Новоселецька. – Острого : Вид-во Національного ун-ту “Острозька академія”, 2015. – Вип. 53. – С. 309–312.
8. Петько Л.В. Формування духовних цінностей студентської молоді шляхом створення професійно спрямованого іншомовного навчального середовища в умовах університету (на прикладі вивчення англійською мовою новели О'Генрі “Останній листок”) / Л.В.Петько // *Проблеми освіти: наук. зб. / засн. Інститут інноваційних технологій і змісту освіти*. – К. : ПП Лисенко М.М., 2014. – № 79. – С. 302–307.
9. Петько Л.В. Формування професійно орієнтованого іншомовного навчального середовища в умовах університету шляхом розгляду моральних орієнтирів студентів / Л.В.Петько // *Педагогічний альманах: зб. наук. пр. ; редкол. В.В.Кузьменко та ін.* – Херсон : КВНЗ “Херсонська академія неперервної освіти”, 2016. – Вип. 29. – С. 164–172.
10. Савченко О. Я. Дидактика початкової школи: підруч. для студ. пед. факультетів / О. Я. Савченко. – К. : Генеза, 1999. – 368 с.283, с. 442
11. Свириденко І. М. Педагогічні умови виховання вірності в особистісних взаєминах студентів вищих навчальних закладів: дис... на здоб. наук. ступеня канд. пед. наук : [спец.] 13.00.07/ Свириденко Ірина Миколаївна. – Житомир, 2012. – 250 с.
12. Советский энциклопедический словарь / гл. ред. А. М. Прохоров. – Изд. 4-е. – М. : Сов. энциклопедия, 1987. – 1600.
13. Тернопільська В.І. Психологія для старшокласників: соціально-комунікативний аспект : навч. посіб. / В.І.Тернопільська. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – 308 с.
14. Тернопільська В.І. Відповідальність особистості: гуманітарний аспект / В.І.Тернопільська // *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*, 2004. – № 14. – С. 47–50.
15. Тернопільська В.І. Соціально-комунікативна культура школяра: шляхи сходження : монографія / В.І.Тернопільська. – Вид.-во ПП “Рута”, 2008. – 300 с.
16. Тернопільська В.І. Система виховання соціально-комунікативної культури учнів загальноосвітньої школи у позаурочній діяльності: дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.07 / Тернопільська Валентина Іванівна. – К., 2009. – 573 с.

17. Тернопільська В.І. Толерантність як детермінанта формування соціальної активності особистості / В. І. Тернопільська, О. Г. Литвиненко, О.Ю. Пономарьова // *Topical issues of social pedagogy: Collective monograph.* – CARICOM, Barbados, 2017.

18. Тернопільська В.І. Теоретичні засади реалізації ціннісного підходу у вихованні особистості / В. І. Тернопільська // *Нові технології навчання : наук.-метод. зб.* – 2016. – Вип. 88. – Ч. 2. – С. 118–121.

19. Тернопільська В.І. Толерантність як складова соціально-комунікативної культури особистості / В. І. Тернопільська // *Вісник Житомирського держ. ун-ту ім. І.Франка.* – 2008. – № 40. – С. 92–95.

20. Kovalynska I.V. A Survey of multicultural education in Ukraine: state approach / I. V. Kovalynska, V. I. Ternopil'ska // *Science and practice: Collection of scientific articles.* – Thorpe Bowker. Melbourne, Australia, 2016. – P. 256-259.

21. Pet'ko L. Multicultural upbringing of students and the formation of professionally oriented foreign language teaching environment / L. Pet'ko // *Perspectives of research and development : Collection of scientific articles.* – SAUL Publishing Ltd, Dublin, Ireland, 2017. – P. 164–170.

Стаття надійшла до редакції 17.03.2018